

ÁLLAMBÖLCSELETI TÖREDÉK

Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei
egy megírni tervezett *Állambölcselet*ből

A szöveget sajtó alá rendezte
és a kötetet szerkesztette:

TAKÁCS PÉTER

Gondolat Kiadó
Budapest, 2016

7. fejezet

JEGYZETEK SZENT ÁGOSTON ÁLLAMBÖLCSELETÉRŐL

[Szakirodalom] Hertling: *Augustin. Weltgeschichte in Charakterbildern*. München, 1904 – Espenberger: *Des hl. Aurel. August. ausgew. Schriften*. Einleitung. 1911. XXXII–XXXIII. uo. lásd az irodalmat, XLIV–LIII. o. – Schilling: *Die Staats- und Soziallehre des hl. Augustinus*. Freiburg i. Breslau, 1910 – W. Thimme: *Augustin. Ein Lebens- und Charakterbild auf Grund seiner Briefe*. Göttingen, 1910.⁹⁵

A hellén-római világ állama e világról való állam. Még az ideális állam is földi ideál. Itt akarja megvalósítani a lehető legjobbat, a helyeset. Az ókor felfogása állami. Látuk, hogy az államról szóló tudomány a legfőbb tudományuk. Az ókori ember előtt a helyesen cselekvő embernél is nagyszerűbb a helyesen cselekvő állam. Az etika a politika egy darabja. A legfőbb cél után való törekvés is csak az állam szolgálatának egyik része. S az állam átnyúlik még az ókori ember túlvilágába is, amelyben csak a hazájukért élt halandók nyernek boldog halhatatlanságot. Az ókori ember állami lény. De a középkori ember nem az. Legalábbis a középkori állam vezető emberei nem azok. A mosolygó ragyogó görög földből a siralom völgye lett, amint azt mestereien adja vissza a magyar költő⁹⁶ a *Pán halála* című versében.

Az ideál elköltözött a földről, a középkori ember ideálja többé nem e világról való. A földi ideál kutatásának helyébe az isten országa után való sóvárgás lépett. Plátón *politeiát* ír, Arisztotelész *politikát*, Cicero a *respublicáról* elmélkedik. Szent Ágoston ezzel szemben már munkája címében is az e földi világtól való elfordulást jelzi: *De civitate Dei*.

Nem mindig a legtisztább latinság. Afrikai romlás a nyelvben. De mindig a legtisztább hit, magasba szárnyaló gondolatok, amelyet mindig követni képes a kifejezésnek a szenvedélyesség fokozódó ereje. Az érvelés mindig a meggyőződés mélységeiből tör elő. Nem hideg okoskodó, hanem meggyőzni kívánó hívő, aki maga keresztülment a kétségek tépelődésein és a tévtanok iskoláján, hogy csak annál diadalmasabb örömmel hirdesse a keresztény igazságot, amely valósággal hatalmas orgona-symph. módjára tör elő írásaiból.

Beletekintett az emberi gondolkodás örvénylő mélységeibe. Azzal a szenvedélyes lelkesedéssel, amellyel az igazság keresésére indult, nemcsak megismerte, de való-

sággal átélte a különböző bölcészeti iskolákat. Amidón megtalálni vélte az igazságot, fenntartás nélkül átengedte magát annak, s így bolyongott nyugtalan lelke a hit és a hitetlenség között, míg aztán élte delén sziklaszilárd meggyőződéssé acélosodott benne a katolika egyház tanítása. Épp azért a művész könnyedségével adja elő a mások nézetét is. Mintegy élményeiből idézi és a vallomás közvetlenségével cáfolja azokat. Nála az ész érvei a lelkes meggyőződés erejével szólalnak meg. Innen érvelésének melege, szónoki lendülete, a szenvedélyességig fokozódó heve, hitvitázó buzgósága és mindezekon nyugvó közvetlensége és páratlan hatása.

Ágoston 354-ben született Numidiában, ahol apja decurio⁹⁷ volt. Atyja csak kevéssel halála előtt tért a keresztény hitre. Anyja, Mónika ellenben születése óta keresztény volt. Atyja rétornak szánta. 17 éves korában Karthágóba került tanulmányai folytatása végett, ahol erősen hódolt – mint *Vallomásaiban* írja – a világi örömeknek. 19 éves korában Cicero hatása alatt a bölcsesség szeretete ragadta meg a szenvedélyes ifjút, amelyet a manicheusok⁹⁸ tanításaiban vélt megtalálhatni, akik közé 20 éves korában forma szerint is beállott, anyjának végtelen bánatára.

Tanulmányai befejeztével a rétorika tanáraként lép fel Dagastéban, szülőhelyén, de csakhamar ismét visszatér Karthágóba, ahol nagy sikert arat. A manicheizmus-sal szemben kételyei támadnak, amelyek szkepticizmus karjaiba vezetik. A tanuló ifjúság erkölcsstelen életmódja azonban megutáltatja vele Karthágót, ahonnan előbb Rómába, majd Milanóba kerül, és ugyancsak a rétorika tanításával foglalkozik. Milanóban nagy hatást tett rá Szt. Ambrosius püspök.⁹⁹ A neoplatonikus filozófiával kezd foglalkozni.

Nagy hatást tesz rá Antonius egyiptomi remete¹⁰⁰ élete, és hosszas küszködés után 33 éves korában Ambrosius püspök visszavezeti a keresztény egyházba. Pappá szentelteti magát, és 42 éves korában hippói püspök lesz. 430-ban 76 éves korában hal meg.

Nagyszámú munkái közül bennünket a *De civitate Dei* érdekel, amelyet 413–426 között írt. Ez a munkája sem politikai. Ilyet Szt. Ágoston egyáltalában nem írt. Hiszen az *Isten országát éppen szembeállítja a földi államokkal*. E szembeállítás közben azonban, inkább csak *mellesleg*, néhol megtudjuk *véleményét a földi birodalmakról* és az Isten országához való viszonyukról.

- IV. 3. Szent Ágoston az Isten országának magasságából csak szánakozva nézheti a földi hatalmak és birodalmak minden látszólagos nagyságát. Mit neki a Római Birodalom terjedelme és tartama! Népek, Birodalmak, Tartományok! E hiú nagy szavak hangzatossága ne tévesszen meg minket! Csak nyugtalanságot, örökös harcot és há-

borút, meg keserű gondokat jelentenek. A jó uralkodók hosszú és messzire kiterjedő uralma csak akkor jelent hasznot, ha az állam az igaz Istent szolgálja az igaz vallásban és jó erkölcsökben élve. De ez a haszon inkább az uralkodókat illeti. Mert az alattvalóknak elegendő az istenfélő és becsületes élet. Ám a rossz uralkodók uralma is inkább az uralkodóknak árt. A jó akkor is szabad, ha szolgasorsban van; a gonosz pedig akkor is szolgál, ha uralkodik: annyi úrnak szolgál, ahány vétke van.

Szóval Szent Ágoston egyáltalában nem nagy becsét látja az uralmak tartósságának és kiterjedtségének. Ha az uralkodók jók, ez nekik jó, mert helyesen cselekedtek, ha gonoszak, nekik rossz, mert helytelenül cselekedtek. Az alattvalóknak mindegy lehet, mert őket a saját cselekedeteik szerint fogja megítélni az örök bíró. Hogy földi életünkben mi haszon vagy kár hárul reájuk, az mellékes. Szóval Szent Ágoston *közömbösen halad el az állam mellett*, és azt tanítja tulajdonképpen, hogy *ne helyez-zünk túlságosan nagy súlyt ezekre a kérdésekre. Inkább foglalkozzunk túlvilági sorsunkat és lelkiismeretünket illető kérdésekkel.*

A szent mélységesen lenézi a földi hatalmat.

Igazság híján – ami alatt Ágostonnál az igaz hit értendő –, mi egyebek az államok, mint nagy rablóbandák? Hiszen a rablóbandák sem egyebek, mint kis államocskák. Ezekben is emberek hatalmáról van szó, a vezető uralma alatt állanak, társas szerződés fűzi azokat is össze, és törvényeik szerint osztják fel a prédát. Ha az ilyen banda annyira gyarapodnék, hogy területeket foglalna, telepeket létesítene, országokat hódítana meg, és népeket igázna le, nyilván államnak nevezetnék. Ezért nagyon kedvére való volt a Nonius Marcellus¹⁰¹ adomája, amelyet Cicero mond el a *De rep.* 3. könyvében: Nagy Sándor kérde az elfogott kalóztól: mi jut az eszébe, hogy a tenger biztonságát veszélyezteti? Az a mi neked, feleli amaz, hogy a föld kerekességét nyugtalanítod, de mert én nyomorult hajóval járok, lator a nevem; a tied pedig császár, mert nagy haddal jársz.

A szent oly állhatatosan az örök világosság vakító fényességére szegezte szemét, hogy a földi állam homályaiba bele sem láthatott.

A szomszédokat háborúval megtámadni, sőt, továbbmenve: népeket, amelyek ellenünk mit sem vétettek, pusztá uralomvágyból megsemmisíteni és leigázni, nagyban való rablásnál egyébnek nevezhető-e? IV. 6.

Az egy igaz Isten osztja a földi hatalmat úgy a jóknak, mint a gonoszoknak, még pedig nem a véletlen szeszélye szerint, hanem a dolgok és idők nekünk rejtett rendje szerint. IV. 33.

A boldogságot azonban csak a jóknak juttatja. Ez éppúgy meglehet, mint ahogy hiányozhat is az alattvalóknál, mint ahogy meglehet vagy hiányozhatik az uralkodóknál. Teljességgel azonban csak abban az életben jövend majd el, amelyben senki sem lesz többé szolgál.

A földi uralmat pedig azért adja úgy jóknak, mint rosszaknak, nehogy hívei, akik a lélek fejlettségére nézve még kisdedek, valami nagy ajándékként kérjék azt tőle.

- IV. 15. A Római Birodalom virágzása a rómaiak erényének jutalma. Dicsőségvágyuk ugyanis megóvta őket sok nagyobb vétektől. Magánérdekeiket feláldozták a közérdeknek, ellenállottak a kapzsiságnak, a haza javára törekedtek. Akik azért tesznek jót, hogy az emberektől dicséretet nyerjenek, azokról azt mondja az Úr: Bizony mondom nektek, elvették jutalmukat. (*Máté*, VI, 2.)¹⁰² A rómaiak is, mondja Szt. Ágoston, ezzel elvették jutalmukat.
- IV. 16. Egészen más a szentek jutalma, akik az Isten országáért szenvedtek idelelt. Ez az ország örökkévaló.
- A római állam dicsősége arra is szolgált, hogy amaz örök állam polgárait, amíg idelelt zárandokolnak, arra intse, hogy mekkora szeretettel tartoznak égi hazájuknak az örök élet kedvéért, ha már a földit is ennyire szerették polgárai az emberi dicsőség kedvéért.
- Szent Ágoston az ég felé fordulva megértés nélkül nézi a földi államot, egyszerűen úgy, mint a földi dolgok egyikét. A túlvilági élet örökkévalósága mellett eltörpül mellette idelelt minden, még az állam dolga is jelentéktelenné lesz. Úgyhogy őt nem lehet a politikai írók közé számítani, legfeljebb negatív értelemben, mert lenézi és lebecsüli a politikát.
- V. 17. Mert ami a halandóknak ezt az életét illeti, amely néhány nap alatt véget ér, ugyan kit érdekel, hogy kinek uralma alatt él a halandó ember, ha csak istentelen és jogtalan dologra nem kényszerítik parancsolóik? Avagy ártottak-e a rómaiak azoknak a leigázott népeknek, akikre törvényüket rákényszerítették, eltekintve attól, hogy a háború rettenetes pusztításaival tették. Hiszen a rómaiak maguk is e törvények alatt éltek.
- Egyáltalán nem látom be, mit jelenthet a feddhetetlenség s a jó erkölcsök szempontjából, hogy egyesek győzelmet arattak, mások meg legyőzettek. *Tedd félre a hivalkodást, s az ember mi egyéb, mint ember?*
- XIV. 1. Jóllehet annyi különböző szokású és erkölcsű nép él a földkerekségen, az emberi társadalomnak csak két neme van, amelyet írásaink nyomán két országnak nevezhetünk: azok országa, akik testi és azok országa, akik lelki békében akarnak élni.
- XIV. 28. A kétféle szeretet kétféle országot teremt. A földi az önszeretet, amely elmegy az Isten semmibevételéig; az Isten szerete az Isten országát, amely a magunk semmibevételéig megy el.
- XV. 1. *Quas etiam mystice appellamus civitates duas, hoc est duas societates hominum: quarum est una, quae praedestinata est in aeternum regnare cum Deo; altera aeternum supplicium subire cum diabolo.*^{*103}
- XV. 4. A földi állam idelelt találja meg javait, és úgy örvend azokon, amint az effélén örvendeni lehet. S mivel ezek a javak nem olyanok, hogy ne okoznának kedvelőiknek

* „Ezeket misztikus értelemben két városnak, vagyis kétféle emberi közösségnek nevezzük. Az egyik az Istennel való örök uralomra van elrendelve, a másik pedig a Sátánnal együtt örök büntetésre van ítélve.” (*Szent Ágoston*)

aggodalmakat, a földi állam többnyire saját maga ellen fordul perlekedve és hadakozva, vesztét okozó vagy múltó győzelmeket áhítva. Mert bármelyik része kel háborúra a másik ellen, nemzetek legyőzője akar lenni, holott vétkeinek foglya. Ha a győző felfuvalkodik, vesztébe rohan, ha magába száll, múltó lesz győzelme. Nem mindig fog ura maradni azoknak, akit győzve leigázhatott. Helytelen volna ugyan azt mondani, hogy amik után a földi állam törekszik, azok nem lehetnének javak. Ugyanis efféle földi állam békét kíván; ezt akarja elérni háborújával. S ha győz, csakugyan lesz is béke, olyan, amilyenben nem éltek a küzdő felek, szerencsétlen nyomorúságukban oly dolgokért vetélkedve, amelyek nem lehetnek mindegyiküké. Erre a békére törekszenek a fáradalmas háborúk, ezt nyeri el a dicsőnek vélt győzelem. S ha azok győznek, akik a jobb ügyért küzdöttek, ki ne üdvözlé az ilyen győzelmet, és ki ne tagadná, hogy kívánatos békéhez jutottunk? Ezek a javak kétségkívül isten ajándékai. De ha a nagyobb javak feledésével, amelyek ama felsőbb országhoz tartoznak, ahol örökös lesz a győzelem, és biztos lesz a végső béke, olyként kívánjuk ezeket a javakat, hogy egyedülvalóknak tartjuk, vagy jobban szeretjük azoknál, amelyeket náluk előbbre valóknak tudunk, nyomorúság fog a nyomukban járni.

Az állam céljáról, a földinek az égihez való viszonyáról Szent Ágoston tüzetesebben a XIX. könyvben értekezik. E végből a legfőbb jó kérdésével kell foglalkoznia úgy, amint azt eszünkkel vagyunk képesek megállapítani. Három út kínálkozik a kérdés megoldására aszerint, amint a testben, avagy a lélekben, avagy mindkettőben keressük a legfőbb jót: a végső célt. Mindegyik ismét többfelé ágazik, úgyhogy – tanítja Varro nyomán¹⁰⁴ – a végső célról felállítható elméletek száma 288.

Szent Ágoston a bölcsezsék töprengéseivel isten országának választát állítja szembe: a legfőbb jó az örök élet, a legnagyobb rossz az örök halál. Nem önmagunkban rejlik a helyes élet ereje, hanem csak a hit erejével és annak segítségével érhetjük azt el, akinek a hitet is köszönhetjük. Csodálatos vakság azoknak a véleménye, akik idelelt keresik a legfőbb jónak és rossznak határait, és akik itt akarnak boldogok lenni a saját erejükből.

Igazság van abban, amit tanítanak, hogy bölcsnek társas életet kell élnie. A szentek társas élete nélkül hogy jöhetne létre az isten országa? De e földi élet nyomorúságában a társas élet is csak a bajok kifogyhatatlan forrása. Még a család sem nyújt biztos szigeteket ezeknek az általános emberi bajoknak és viszályoknak hullámai között.

Annál kevésbé a város, amely, amennyivel nagyobb, annyival hangosabb a perlekedéstől, még ha éppen nyugszanak is a polgárháborúk is, amelyek a szabad városokat állandóan fenyegetik.

A családból kiindulva a városállamon keresztül eljutunk az emberi társadalom harmadik fokozatához, a világállamhoz, amely – miként a vizek tömege – minél

nagyobb, annál veszedelmesebb. Itt van mindenekelőtt a nyelvek különbözősége, amely az embereket elválasztja. Igaz, hogy a hódító olykor nemcsak igáját, hanem nyelvét is rákényszerítette a meghódítottakra. De hiába az ezzel járó minden áldozat és vérözön. Mindig marad azért kületlenség (?) és háború, de a birodalmak nagy kiterjedése még rosszabb háborúkat rejt a méhében: a polgárháborúkat. Az ebből folyó bajoknak és nyomorúságoknak se vége, se hossza. Hogy a bölcs csak igazságos háborút fog viselni? Mintha nem abban rejlenék a nagyobb fájdalom, hogy szükség van az igazságos háborúra. Mert csak az ellenfél igazságtalansága kényszerítheti őt igazságos háborúkra.

- XIX. 11. A legfőbb jó az örök élet és az örök béke. Akkora a békességben rejlő jó, hogy még a földi életben sem érhet bennünket nagyobb áldás.
- XIX. 12. Még a háborúnak is a béke a célja. S még akik a békét, amelyben élnek, meg akarják zavarni, nem a békét gyűlölik, csak másnemű békét akarnak. De még a lázadók is, ha maguk közt nem őriznék meg a békét, nem érhetnék el céljukat. A békét kívánják tehát soraikban még a latrok is, hogy a mások békéjét annál eredményesebben támadhassák meg. De még ha valaki annyira erőtől duzzadna, és annyira félne minden társtól, hogy senkiben sem bízva saját maga ölné meg és rabolna ki annyi embert, ahányat csak bírna, még az ilyen gazokkal szemben, akiket nem tudna megölni, és akik előtt gáztetteit rejtteni akarná, a békének valamelyes árnyékát őrizné meg. Saját házában pedig, nejevel és gyermekeivel természetesen békében kívánna élni, és kétségkívül szeretné, ha egy intésére engedelmessé válnának. Mert ha nem tennék, méltatlankodik, lármáz és büntet, és dühöngve is helyreállítaná háza békéjét, érezve, hogy ez nem történhetik másként, mint ha ki-ki a maga főnökének engedelmessé válna. Mindenki békében akar élni övével, akiktől azt akarja, hogy az ő feje szerint viselkedjenek. Akikkel hadakoznak, azokat maguknak akarják alárendelni, hogy saját törvényeik szerint diktáljanak nekik békét. Így utánozza a dölyf fonákul az istent. Gyűlöli Isten előtti egyenlőségét embertársaival, és maga uralmát akarja rájuk kényszeríteni. Gyűlöli Isten igazságos békéjét, és a maga igazságtalan békéjét szereti: de valamilyen békének szeretete nélkül nem lehet el.
- XIX. 13. Isten az embernek a halandó életnek megfelelő temporális békét adott, s azt a feltételt szabta hozzá, hogy aki kellően él vele, elnyeri a túlvilág békéjét; aki ellenben visszaél a föld javaival, el is veszíti ezeket, és nem nyeri el amazt.
- XIX. 14. Eredetileg csak az ész nélküli dolgok és lények uraivá rendeltettünk. A törvény szerint élő ember inkább a nyájak pásztoraivá, semmint emberek királyává tétetett. A szolgaság csak büntetésképpen hozatott be. S bár a rabszolgaságnak büntetés jellege van, az is a törvény folyamánya, amelyet meg kell tartanunk. Mert ha nem sértett volna meg ez a törvény, nem kellene a szolgasággal vezekelni.

A rabszolgaság tehát nem ellenkezik az isteni törvénnyel, de a rabszolga és a gyermek között csak a múlandó dolgokban szabad különbséget tenni, az isten tiszteletére ellenben vezérelje a családfő háza összes tagjait egyaránt. XIX. 16.

Ha valamelyik házbeli a ház békéjét engedetlenségével zavarja, szóval vagy testileg meg kell őt fenyíteni az illető társadalom szokásai szerint, a vétkezőnek magának hasznára. Amint nem a jóindulat jele valakit valamely jótól megfosztani, úgy nem is helyes kíméléssel túrni, hogy súlyosabb bajba essék. Az igaz ember kötelessége az is, hogy megakadályozza a bűnt, vagy hogy büntetéssel sújtsa; vagy azért, hogy a bűnös azzal megjavuljon, vagy hogy mások elrettenjenek a bűntől.

Minthogy a család az állam kezdete vagy része, minden kezdetnek végcéljával, minden résznek az egésszel kell megfelelő vonatkozásban állnia: a családi béke az államira viendő vissza. Ezért kell, hogy a családfő az állam békéjének megfelelő szabályok szerint igazgassa házát.

A hitetlen a földi békességet e múltó élet javaiban és örömeiben keresi; a hívő ellenben az örökkévalóságban, s e földön mint idegen él a föld javaival; nem térítteti el magát általuk istentől, s azok csak eszközül szolgálnak neki arra, hogy a halandó test terhet könnyebben viselhesse. Ezért az e földi életre szükséges dolgokat egyformán használja úgy a hívő, mint a hitetlen. Csak a használat céljában térnek el nagyon. Így a földi állam a földi békére törekszik, és polgárainak egyetértését a parancsolás és az engedelmeskedés dolgában azért kívánja, hogy a földi életre szükséges dolgokra nézve jöjjön létre közöttük valaminő megegyezés. Az égi állam azonban, illetve az a része, amely itt a földön zárandokol, szintén kénytelen ezt a békét igénybe venni mindaddig, amíg a halandó lét, amelynek számára ez a béke szükséges, eléri végét. Ezért addig, amíg a földi állam oldalán mintegy zárandokéletének rabságát éli, nem késik engedelmeskedni a földi állam törvényeinek, amelyek a földi élethez szükséges dolgokat szabályozzák. Amennyiben tehát közös mindkét országra nézve a múlandóság, egyetértés áll fenn közöttük a múlandó élet dolgaira nézve. XIX. 17.

Mihelyt azonban a földi állam az isten tiszteletére nézve eltér az isten országának törvényeitől, elválnak útjaik, s nem tarthat közösséget a földi állammal.

Ezért az isten országa földi zárandokútján minden nemzet fiaiból gyűjti egybe polgárait és nyelvre való tekintet nélkül szervezi meg zárandok seregét, bárminők legyenek szokásaik, törvényeik, intézményeik, amelyek a földi béke céljaira szolgálnak. Semmit sem rontva le vagy törölve el abból, sőt inkább azt támogatva és követve, ami – bár különböző nemzeteknél különbözően – mégis ugyanarra az egy célra, a földi békére szolgál – hacsak nem áll ellentétben azzal a vallással, amely szerint az egy igaz istent kell tisztelnünk. Így e földi zárandoklata idején és az emberi halandó természetét illető dolgokban az isten országa is él a földi békével, amennyiben az a vallás sérelme nélkül lehetséges, az emberi akaratok megegyezését követi és kívánja, és azt az égi békére vonatkoztatja.

- XIX. 19. Isten országát nem érinti, hogy mi módon és milyen szokások közt élünk, hacsak életmódunk nem ütközik az isten parancsaiba. Hogy elméledő avagy tevékeny életet éljünk-e, avagy e kettőből összetettet-e, a hit sérelme nélkül bármelyiket követhetjük. Csak úgy ne adja magát az elméledésre senki, hogy ne törődjék felebarátja javával, se pedig a tevékeny életre akként, hogy az istenről való elméledést elmullassza. Az elméledésben ne a henye nyugalom gyönyörködtesse bennünket, hanem az igazság keresése vagy meglelése; a tevékeny életben pedig ne a kitüntetések és a hatalom szeretete, mert minden múlandó e nap alatt, hanem hogy a teljesített munka az alattvalók hasznára váljék. Az igazság szeretete vezessen a szent elméledésre; s a szeretet kényszere vállaltassa az igaz hivatalt.
- XIX. 21. Róma tulajdonképpen sohasem volt állam, ha abból a meghatározásból indulunk ki, amelyet Scipio ad Cicerónál, és amely szerint állam igazságosság nélkül el nem lehet. *Igazságosság nélkül nincsen jog. Az emberek igazságtalan rendelkezéseit nem mondhatjuk jognak.* Ahol tehát nincsen igazságosság, ott nem lehet az embereknek jogszerű megegyezéssel létrejött társulása. Márpedig ezt érti Cicero nemzet alatt; *igazságosság nélkül tehát nincsen nemzet sem s így állam sem.* Márpedig az igazságosság az az erény, amely mindenkinek megadja a magáét. Márpedig micsoda igazságosság lehet az, amely az embert elvonja az igaz Istentől, és tisztátalan szellemeknek rendeli alá?
- Ahol az ember nem az Istent szolgálja, nem lehet benne igazságosság, és így nem lehet az olyan társadalomban sem, amely ilyen emberekből áll. Itt nem lehet meg a megegyezésnek az a jogszerűsége, amely az emberek tömegét nemzetté teszi. Mint-hogy pedig a rómaiak gonosz és tisztátalan szellemeknek hódoltak, nem is élhettek államban.
- XIX. 24. *Így áll a dolog, ha a nemzetet Cicero értelmében definiáljuk.* Ha ellenben másként határozzuk meg, teszem azt így: *Nemzet eszes lényeknek az értékek megegyezése által egybefűzött tömege,* minden attól függ, hogy egy nemzet miket becsül nagyra. De bármit bárhogyan értékeljen is, nemzet fog maradni, mihelyt eszes lények egyesüléséről és értékek által egybefűzött társadalomról van szó. Csak éppen annál jobb lesz az ilyen nemzet, minél helyesebben, értékel, és annál rosszabb, minél helytelenebbül.
- E meghatározás értelmében a római nép is nemzet és Róma is állam. S ugyanez áll minden más nemzet államáról.
- XIX. 26. Nyomorult az a nép, amely az istentől idegen. De az ilyen is nagyra tartja a maga sajátos és nem megvetendő békéjét, amelyet azonban nem élvezhet az idők végén, mert nem élt vele helyesen az idők vége előtt. De hogy ebben az életben ideiglenesen békéje legyen, nekünk is érdekünk: mert amíg a két ország el van vegyülve, mi is élünk Babilon békéjével: amelyből isten népe csak a hit által szabadul, ideiglenesen azonban Babilon mellett kell zárandokolnia. Ezért intette az egyházat az apostol is, hogy imádkozzék Babilon királyaiért és nagyjaiért, „hogy nyugodalmas és csendes életet éljünk istenfélelemben és szeretetben”.

S amidőn Jeremiás próféta megjövendölte a fogságot az úr népének, isten meghagyásából azt parancsolta nekik, hogy engedelmesen menjenek Babilóniába, és istenüknek e türelmükkel és megadással szolgáljanak, sőt még arra is felhívta őket, hogy imádkozzanak Babilóniáért, azt mondván: az ő békéjükben van a ti békétek, persze egyelőre csak az a múltó béke, amely közös a jók meg a gonoszok között.

(Machiavelli ad Szt. Ágost.

Nagyon világosan látja a kereszténység viszonyát az államhoz: A keresztény vallás nem sokra tartja a föld dicsőséget. Ezért szelídebb és lágyabbá teszi az embert. A régiek ellenben a dicsőséget tartották a legfőbb jónak, s ezért merészebbek voltak tetteikben és áldozataikban. A régiek vallása csak azokat az embereket dicsőítette, akikről világi fény sugárzott: a hadvezéreket és az államférfiakat. A mi vallásunk az alázatos és magába szálló embert előbbre teszi a cselekvőnél. A legfőbb [jót] az alázatosságban és a földi javak megvetésében látja; amaz ellenben a lélek nagyságában, a test erejébe és mindabba helyezi, ami a bátorságot fokozza. „A mi vallásunk inkább szenvedésre való erőt követel tőlünk, mint egy bátor tett elvégzéséhez való. Így lett a világ gonosztevők prédájává, akik biztonságban rendelkezhetnek vele, mert az emberek, hogy a mennyországba jussanak, inkább eltűrik bánatalmaikat, semhogy megbosszulnák azokat.”

Disc.
II. 2.

Hogy itt Machiavelli jól festette volna a tényleges magatartást, nem mondhatnók. Észrevett azonban egy mélyreható problémát, amely a politika tudományának mélyén fekszik, és amelynek megoldásával szembehelyezkedett Szent Ágoston politikájával. *A kereszténység elfordítja tekintetét a földi államtól, s az isten országára irányzott szemmel oly eredményeket követel tőlünk, amelyek az állam halálát jelentik: megalázkodást, szelíd lelkiséget, amelyek prédául dobnak oda minden gonosztevőnek.* Machiavelli a pogány hazafiság morálját szítja: az államot, ezt

a földi államot kell nagygyá tennünk. Machiavelli meglátott egy fogyatékoságot a politika államfilozófiájában. Az ókori politikához szokott szemmel nem volt nehez ezt észrevennie. A pogányság és a kereszténység államfilozófiája közötti szintézist azonban nem tudta létrehozni. Meglátta a problémát, amit az ókor nem láthatott, de nem volt hozzá elég keresztény, hogy megoldja. Az ő politikája a renaissance politikája. Az ő Itáliájának azonban már nem volt elég megváltás az ókor erkölce. A renaissance anakronizmus. Kovász, visszahatás, de nem megoldás. A renaissance igazsága, hogy nem lehet elfelejteni az ókor tanulságait; tévedése, hogy egy kor nem kopizálhat szolgálai egy másikat: a történelmet nem lehet visszafelé forgatni. A történelemből nem lehet úgy tanulni, hogy visszacsináljuk.)